

DİL VƏ ƏDƏBİYYAT

Hüseynova Günel Ehtiram qızı İNGİLİS DİLİNDƏ VASİTƏLİ VƏ VASİTƏSİZ NİTQİN İŞLƏDİLMƏSİ

Bildiyimiz kimi, deyilən hər hansı bir fikrin başqasına çatdırılması müxtəlif sistemli dillərdə iki üsulla baş verir. Birinci üsulda müəllifin sözləri heç bir dəyişiklik olmadan ötürülür (vasitəsiz nitq), digər üsul isə başqasına məxsus olan fikri müəyyən dəyişikliklər etməklə ötürülmədir (vasitəli nitq). Hər iki üsul istənilən halda fərqli dəyişikliklərlə baş verir.

Vasitəsiz və vasitəli nitq dil - ədəbiyyatda ən çox istifadə edilən nitqdır. Vasitəsiz – vasitəli nitq hər hansı fikri söyləmək üçün iki hissədən ibarət olur. Vasitəsiz nitqin birinci hissəsi müəllifin fikrinin ifadə etmək üçün giriş anlamı daşıyır. Vasitəli nitqdə isə birinci və ya ikinci hissələr əvəzinə müəyyən, istər orfoqrafik ictərsədə qrammatik mənaya görə dəyişikliklər edilən tabeli cümlə formasında olur.

İstər yazılı, istərsə də şifahi nitqdə təkrara, yoruculuğa yol verməmək üçün bu nitq növü çox əlverişlidir. Bu nitq növü nitqdə dialoqların həm yazılı və şifahi formalarının əsas hissəsidir.

Vasitəli və vasitəsiz nitqdə mövzunun gedişi zamanı yaranan situasiyalarla bağlı işlədilən bu nitq növü cümlənin müxtəlif növlərinə aid edilir. Bu səbəbdən də müxtəlifdilli sistemlərdə belə növün yaranma forması bir-birindən fərqlənir. Məsələn: Mother: taking things from Ann's shopping bag) "Well, here is butter, sugar, milk. And where is bread, Ann?" I told you to buy some bread. I asked you not to forget it and you said you never forgot anything.

Ann: "No, mum. You looked in the cupboard and said me we had enough bread for today. Then you said you might buy some rolls on your way home. You didn't tell me I must buy bread"

Göründüyü kimi bu situasiyada cümlənin sual və təsdiq formasından istifadə edilib. Bu nümunələr yazılı nitqdə öz ifadəsini tapıb. Bu cümlələrin istər yazılı, istərsə də şifahi formasında işlədilməsi zamanı müəyyən dəyişikliklər tələb olunur. Bu dəyişikliklər cümlənin müxtəlif növlərində fərqli edilir. Gəlin onlara nəzər salaq:

Təsdiq cümlələrində vasitəli nitqi vasitəsiz nitqə çevirərkən həmin cümlənin şəxsinə, zamanına və zamana görə fellərin dəyişməsi əsas götürülür. Məsələn: Əmr cümləsindəki dəyişiklik təsdiq cümləsindəki dəyişiklikdən fərqli aparılır:

Mother said: "Take your book and begin to read". - My mother said me to take book and read.

He said to me: "I go to the shopping." – He said that he he would go to the shopping.

Xahiş mənasında deyilən cümlələrdə də bu proses gedir. Əgər xahiş edən şəxs məlumdursa, onda dəyişiklik belə olacaq:

Tom said to his brother: "Please, don't speak so loudly." – Tom asked his brother not to speak so loudly.

Xahiş edən şəxs naməlum olarsa, bu zaman dəyişiklik belə ediləcək:

"Don't speak so loudly, Tom." – Tom was told not to speak so loudly.

İngilis dilində "Let" sözü ilə başlanan cümlələrdə dəyişməlik fərqli formada aparılır. Məsələn:

Let me post your letters, Mam. – She offered to post mum's letters.

və yaxud:

Let's go to a movie. – I suggested that we should go to a movie.

Müasir ingilis dilində bəzən tabeli cümlələr bir birinə - that - bağlayıcısı olmadan qurulur bu zaman budaq cümlədəki hərəkət bildirən söz - to - məsdər hissəciyi olmadan məsdərlik ifadə edir və should zaman göstərisinə ehtiyac qalmır.

I suggest we go to a movie

Bu tip vasitəsiz nitqlərdə tell və ask feilləri əvəzinə order, command, request, warn, advise, recommended və s. kimi sözlərlə əvəzlənir.

Vasitəsiz nitqin vasitəli nitqə çevrilməsi zamanı əvəzliliklə də mühüm rol oynayır. Əgər nəqli cümlələrdə nitqin iştirakçı kimi deyil başqası tərəfindən ifadə eilməsi kimi nəzərdə tutulursa, bu zaman əvəzliliklər III şəxsin adından ifadə edilir. Məsələn: I, you, he, she - he və ya she kimi; we, you, they – they kimi, us, you - them kimi və s. formalarda ifadə edilir. Bu hal zamanların da ifadəsində özünü göstərir.

Present Simple - dəyişir - Past Simple

Present Continuous - dəyişir - Past Continuous

Present Perfect - dəyişir - Past Perfect

Future Simple - dəyişir - Future Simple in the Past

Məsələn:

He goes – he went

He is going – he was going

He has gone – he had gone

He will go – he would go

Bu dəyişikliklər gedərkən zaman və yer zərfləri də dəyişilir:

Now – çevrilir - then

Here – çevrilir - there

This, these - çevrilir – that, those

Today – çevrilir – the next day, the day before və s.

Next week – çevrilir – the following day , the previous day və s.

Bu növ dəyişikliklər sual cümlələrində də özünü göstərir. Sual cümlələrindəki müəllif bildirilən hissədə “say” əvəzinə “ask” və “that” əvəzinə “if” işlədilir. Bu zaman sual əvəzliyi yerində qalır söz düzümü isə təsdiqdə olduğu kimi qalır .

She said: “Where are you from?” – She asked him if where you are from?

Və yaxud:

“Whose book is it lying on the floor?” the teacher asked. – The teacher asked whose book it was lying on the floor?

Nida cümlələrinin də vasitəli və vasitəsiz formaları vardır. Müstəsna cümlələr kimi nida cümlələri də ingilis dilində hiss, həyəcan və sevinci ifadə edir. Hər hansı təqdimat və ya sual müəyyən bir intonasiya vasitəsilə deyilsə, həm yazılı, həm də şifahi vasitəsiz nitqdə ifadə edilərkən müəyyən dəyişikliklər baş verir. Nida cümlələri üçün ellipsis, inversiya, emosional rəngli sözlərin olması xarakterikdir. Məsələn:

“Oh dear!” said Billy as his plate was in front of him . “Not boiled beef again!”

Verilmiş nümunədə açıq aydın görünür ki, müəllif öz fikrini sözdən cox hisslərlə ifadə edir. Bu vasitəsiz cümləni vasitəliyə çevirərkən edilən dəyişikliyə fikir verin:

Billy expressed his dislike when he was again served boiled beef .

Bu ünsiyyət hökm, istək, və hət hansı bir hissi ifadə edirsə, bu zaman öz mimikası, ifadə etdiyi müəyyən intonasiyalı sözlər vasitəsilə ifadə olunur. Bir başqa nümunə də buna misal ola bilər. Bu nümunədə isə sual cümləsi ilə müəyyən emosional fikir vasitəli nitqdən vasitəsizə bu formada ifadə edilir:

She said : “Oh? dear! Will you ever shut up?”

She sighed bitterly and told me to shut up.

Dilimizdə fəal ifadə və sözlər var ki , onlarda belə vasitəlidən vasitəsizə keçir .Bura salamlaşma, vidalaşma, tanışlıq, üzr istəmək, şükür etmək və təbriklər aiddir. Məsələn:

“Hello, “ said Bill. – Bill greeted me .

Mary: “Alice , Thanks..” – Mary thanked Alice .

Marina: “How do you do?” - Mary introduced her friend.

Bu nümunə də verilən “How do you do?” - ifadəsi təqdimat, tabışlıq mənasında vurğulanmışdır.

Beləliklə ingilis dilinin tədrisində vasitəsiz və vasitəli nitq – nitqin konkret , anamlı olması üçün əhəmiyyətli hissələrdən biridir . Bu daha çox şifahi nitqdə dialoqlar zamanı işlədilir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Н.К.Рязанова, М.В. Смолина. Прямая и косвенная речь в Английском языке . М.1981.
2. Чумаков, Г.М. Синтаксис конструкций с чужой речью / Г.М. Чумаков. — Киев: Вища школа, 1975.
3. Ефремова, Т.Ф. Новый словарь русского языка (толково слово образовательный) / Т.Ф. Ефремова. — М.: ООО «Мультимедиа технологии», 2003.

Açar sözlər: vasitəli nitq, vasitəsiz nitq , ifadə etmək, şifahi nitq, müstəqil, danışmaq, emosiya, nida, sual, intonasiya.

Ключевые слова: прямая речь, косвенная речь, объяснение, устная речь, самостоятельная беседа эмоция, восклицательный, вопросительный, интонация.

Key words: direct speech, indirect speech, to explain, oral speech, independent, conversation emotion, exclamatory, interrogative, intonation.

РЕЗЮМЕ

Данное статья представляет собой передачи речи другого лица в прямой и косвенной формах. Прямая и косвенная речь являются неотъемлемой частью естественного повседневного общения, и структуру косвенных просьб , вопросов и утверждений можно обнаружить почти в любом непринужденном разговоре. Прямая речь представляет собой самостоятельное предложение, которое находится в сочинительной связи с ее вводной частью, со словами автора. Косвенная реч всегда оформляется как придаточное предложение в составе сложноподчиненного предложения.

В прямой речи в зависимости от цели высказывания могут быть употреблены разные виды предложения: повелительные, восклицательные, вопросительные, повествовательные . При обращении их в косвенную речь каждый вид будет изменяться по своим особым правилам , поэтому целесообразно каждый вид изучать отдельно.

SUMMARY

This article is a transfer of the speech of another person in direct and indirect forms. Direct and indirect speech are an integral part of natural everyday communication, and the structure of indirect requests, questions and statements, can be found in almost any relaxed conversation. Direct speech is an independent sentence, which is in its composing relationship with its introductory part, with the words of the author. The indirect speech is always drawn up as a subordinate clause as part of a complex subordinate sentence.

In the example of speech, depending on the purpose of the statement, different types of additions can be used: imperative, exclamatory, interrogative, narrative. When addressing them in an indirect speech, each species will change according to its own special rules, so it is advisable to examine each species separately.

DİL VƏ ƏDƏBİYYAT

Dos. S.Abbasova